

ΛΕΝΑ ΔΙΒΑΝΗ

Ονειρεύτηκα
τη Διδω

ΟΝΕΙΡΕΥΤΗΚΑ ΤΗ ΔΙΔΩ

ΛΕΝΑ ΔΙΒΑΝΗ

Ονειρεύτηκα τη Διδώ

μια φανταστική βιογραφία

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Σειρά: Βιογραφίες – Ντοκουμέντα – Μαρτυρίες
Λένα Διβάνη, *Ονειρεύτηκα τη Διδώ*
Υπεύθυνη έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου
Επιμέλεια-διόρθωση: Ιωάννα Ανδρέου
Σελιδοποίηση: Αλέξιος Δ. Μάστορης
Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Λένα Διβάνη, Αθήνα, 2021
Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2022
KET E030 ΚΕΠ 112/22
ISBN 978-960-16-9999-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665 – ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), Τ.Θ. 1213,
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15 – ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

«ω ζωή όση έζησα κι όση θα ζήσω,
χρόνος που με μιαν άμπωτη τραβιέται
και να κοιτάξει πίσω του δεν στρέφει,
όλα όσα πέρασαν δεν ήταν, είναι
υπαρκτά, και σιωπηλά εκβάλλουν
σε μια στιγμή καινούργια που αχνοσβήνει»

Οκτάβιο Πας, *Ηλιόπετρα*
(μτφ. Κ. Κουτσουρέλης)

Αντί προλόγου

Παραμονή Πρωτοχρονιάς του 2021. Τα λαμπάκια του φωραλέου χριστουγεννιάτικου δέντρου που στόλισα φέτος αναβοσβήνουν ματαιίως – μόνο εγώ τα βλέπω. Απαγόρευση κυκλοφορίας μετά τις 10 μ.μ. Βγαίνω στο μπαλκόνι και σχεδόν ακούω το καρδιοχτύπι της πόλης, που έχει μουδιάσει απ' τον φόβο. Ένας ιός βάλθηκε να μας ξεκάνει εδώ κι έναν χρόνο. Ή τάφος κανονικός ή τάφος συμβολικός, τρίτη επιλογή δεν έχει. Που πάει να πει αντίο, χαρά· αντίο, φιλιά, ταξίδια, χάδια, συναυλίες· αντίο, γλέντια μέχρι πρωίας. «Αυτός ο χρόνος έκλεψε τη Διδώ από μέσα μου!» πήγα να φωνάξω σηκώνοντας το κεφάλι προς τον μαύρο ουρανό, αλλά η φωνή μου έπεσε από τον πέμπτο όροφο στο κενό.

Γιατί, Διδώ μου, να σ' το πω ανοιχτά, πάντα εσύ ήσουν για μένα το μέτρο της ζωής. Ποια άλλη διέσχισε όλον τον 20ό αιώνα ελαφροπατώντας πάνω στα συντρίμμια κάθε καταστροφής, που τη βρήκε σεινάμενη κουνάμενη με πέρλες και αρώματα, σαν να το 'ξερε πως καμιά συμφορά δεν έρχεται με άδεια χέρια; Ποια άλλη ήταν έτοιμη να τα δει όλα, να τα μάθει όλα,

να τα πει όλα, να τα δοκιμάσει όλα, να τα τολμήσει όλα, κι ό,τι βρέξει ας κατεβάσει; Ποια άλλη θα έδινε χωρίς δεύτερη σκέψη χείρα βοήθειας και χαμόγελο αισιοδοξίας σε όλους τους αναγκασμένους της ζωής της; Και ήταν πολλοί, ρε συ Διδώ, δεκάδες, εκατοντάδες ήταν που πήραν από σένα τη στιγμή ακριβώς που το χρειάζονταν – από ένα μπουκάλι Κιάντι, όταν ήθελαν να το ρίξουν έξω, μέχρι ένα κλωνάρι μυγδαλιάς, όταν ήταν κλεισμένοι σε μπουντρούμι περιμένοντας την εκτέλεσή τους.

Αν ήμουν γλύπτρια, θα σου είχα στήσει άγαλμα έξω από το σπίτι μου, με τον μπερέ σου και με τα όλα σου. Αφού όμως γεννήθηκα παραμυθού κι εσύ πρόλαβες και πέθανες πριν προλάβω να σε γνωρίσω, δεν είχα άλλον τρόπο να τιμήσω το πέρασμά σου απ' τη γη. Έβαλα αμέτι μουχαμέτι να πω την ιστορία της ζωής σου, αλλά όχι με τον συμβατικό τρόπο που γράφονται οι βιογραφίες: γεννήθηκε μπλα μπλα, σπούδασε, παντρεύτηκε, δημοσίευσε μπλα μπλα... Πρώτα απ' όλα, εσύ η ίδια θα τη σκυλοβαριόσουν. «Έλα, βρε χρυσό μου» θα μου 'λεγες –σαν να σε ακούω– «μέχρι εκεί φτάνεις; Χασμουριέμαι!».

Άλλωστε ξέρω, εννοείται, ότι κανείς δεν μπορεί να γράψει την αληθινή βιογραφία κανενός. Κάθε ανθρώπινο περίβλημα έχει εγκιβωτισμένα τουλάχιστον πέντ' έξι άτομα (ένα απ' αυτά προνομιακά εκτεθειμένο ως βιτρίνα, και τ' άλλα μισοκρυμμένα ή στον πάτο για πάντα αθέατα). Ο αγαθός εξηντάρης φούρναρης στην

παλιά γειτονιά μου αποκαλύφθηκε αίφνης ότι ήταν κακοποιητής παιδιών – πώς να το ξεχάσω αυτό; Όταν μάλιστα μιλάμε για τη ζωή ενός δημιουργού, εκεί το πράμα μπερδεύεται έως θανάτου. Αν μας άκουγε δηλαδή ο Πεσσόα από καμιά γωνιά του ουρανού, θα γελούσε μέχρι δακρύων με τέτοιες απόπειρες.

Έλα μου όμως που τίποτα απ' αυτά δεν ανέκοπτε την ορμή μου. Ήθελα όλο και πιο πολύ να πω την ιστορία της ζωής σου σ' αυτούς που δε σε γνώρισαν, αλλά να την πω μ' έναν τρόπο που όσοι σε γνώρισαν καλά θα έλεγαν: «Ε, ναι, ρε φίλε, αυτή ήταν η Διδώ! Μυρίζω το άρωμά της, ακούω το γέλιο της».

Τηλεφώνησα στον Νίκο – ποιος να σε ήξερε καλύτερα από το παιδί που μεγάλωσες; Τα παιδιά έχουν κάτι ματούκλες να, και τεράστια αυτιά, ακούνε υπερήχους όταν μιλάμε, και εντοπίζουν ακόμα και τις πιο υπόγειες σκιές. Ήρθε πρόθυμα αυτό το γλυκύτατο, το τυραγνισμένο πλάσμα, μου μίλησε πολύ, ώρες· κι όσο μιλούσε για σένα, ένα χαμογελάκι liaζόταν συνεχώς στην άκρη του στόματός του. Δε μου έλυσε το πρόβλημα όμως. Μου το πολλαπλασίασε. Πώς να μιλήσω για σένα σαν να σε ήξερα από την καλή και την ανάποδη; Σαν να 'μασταν φίλες και να είχα χωθεί στο σαλονάκι σου στου Ζωγράφου να μου ψιθυρίζεις τα μυστικά και τα φανερά σου μασουλώντας κρυφά απ' την αδερφή σου γλυκά; Δύσκολο.

Να μη σ' τα πολυλογώ, αυτή η τυράγνια κράτησε πάνω από τέσσερα χρόνια. Μέχρι που αγανάκτησες,

Διδώ μου. Εσύ πάντα ήθελες να τελειώνει η δουλειά γρήγορα, όσο είναι ζεστή, να μην ξεθυμαίνει η φλόγα. Ήρθες λοιπόν στον ύπνο μου χτες βράδυ, την παραμονή της πιο σκοτεινής Πρωτοχρονιάς, και μου 'ριξες μια σπρωξιά. «Εύπνα, βρε μπουνταλού» μου είπες «μπαίνει ο καινούριος αιώνας – γιατί τώρα μπαίνει, ελπίζω να το κατάλαβες. Θα την πεις την ιστορία μου τελικά ή θα μας πεθάνεις στο περίμενε; Εγώ δηλαδή πεθαμένη είμαι, δεν έχω πρόβλημα, αλλά μια ψυχή που είναι να βγει ας βγει, βρε αγάπη μου. Μόλις ξημερώσει, πάρε μολύβι κι άρχισε». «Ναι, αλλά πώς...» φέλλισα εγώ στριμωγμένη. «Τι πώς, καλέ; Απλά είναι τα πράγματα. Θα πεις την αλήθεια: “Ονειρεύτηκα τη Διδώ”. Είναι ωραίο και για τίτλος!» «Και μετά;» «Ε, μετά θα πιάσουμε την κουβέντα. Θα σ' τα πω χαρτί και καλαμάρι, μην αγχώνεσαι. Αν δεν τους αρέσει, ρίχ' το πάνω μου. “Αυτό μού είπε, αυτό έγραφα” θα λες. “Τα παράπονά σας στη Διδώ”. Κι όποιος κοιτάει ας έρθει να με βρει να μου τα πει, α χα χα χα».

Αυτό ήταν! Ξημερώνοντας λοιπόν η πρώτη μέρα του '21, κάθισα μπροστά στο λάπτοπ μου και του έδωσα κλότσο να γυρίσει.

Διδώ, έτοιμη; Πάμε!

Γλυκιά η ζωή κι ο θάνατος μαυρίλα*

Καταρχάς, Διδώ, θέλω να βάλεις το χέρι στην καρδιά και να μου απαντήσεις ειλικρινά: Γιατί δεν έγραψες εσύ η ίδια την αυτοβιογραφία σου; Έλεγες κατά καιρούς ότι ήθελες, αλλά όλο πίσω πίσω το πήγαινες. Αναβολή στην αναβολή. Τελικά, έναν χρόνο πριν κλείσεις τα ογδόντα, τον καντό μήνα Ιούλιο, μάζεψες κάτι ταλαιπωρημένα τεφτέρια, χαρτιά, πακέτα τσιγάρων κτλ. όπου κρατούσες επί χρόνια ατελείωτα τις σημειώσεις σου, πήγες στα Βασιλικά Ευβοίας, στο εξοχικό σου, έστησες κάτω από τον πλάτανο το τραπεζάκι και βάλθηκες να καταγράψεις τον βίο σου. Κλασική Διδώ, ήθελες να συνδυάσεις τα μπανάκια και το γράψιμο στην ησυχία. Για αυτοβιογραφία το πήγαινες, αλλά... το γύρισες αμέσως σε σημειώσεις που θα εξελίσσονταν μελλοντικά σε αυτοβιογραφία, και τελικά τις παράτησες κι αυτές. Γιατί;

Πρώτον, πού το είδες το γράψιμο στην ησυχία; Η ησυχία και η αφεντιά μου ήμασταν τσακωμένες εκ γενετής.

* Διονύσιος Σολωμός, *Λάμπρος*.

Όπου πήγαινα, ακολουθούσαν πολλοί πεινώντας και διψώντας. Θέλαν τα καφεδάκια τους, την κοζερι τους, τα κρασάκια τους, τα μεζεδάκια τους, τα λογάκια τους τα γλυκά. Ε, τα 'δυνα, τι να 'κανα; Μετά ήταν κι αυτός ο αέρας, βρε παιδί μου, που μου τα 'κανε μούχτι όλα. Έστηνα εγώ τα χαρτιά μου, τα μολύβια μου, ωραία και καλά, και ξαφνικά άρχιζε να φυσοκοπάει. Άντε κυνήγα τα χαρτιά εσύ και άντε πιάσ' τα. Άλλα βρίσκαμε στο ρέμα, άλλα κρεμασμένα στα βάτα, άλλα βουτηγμένα στη λάσπη.

Έλα τώρα που σε σταμάτησε ο αέρας. Εσένα δε σε σταματούσαν στρατοί, το μελτέμι θα σ' εμπόδιζε; Μνυρίζομαι ότι δε σου άρεσε κατά βάθος η ιδέα να καθίσεις και να κάνεις απολογισμό του βίου σου...

Ε, ναι, λοιπόν, το ομολογώ, δε μου άρεσε, κι εμένα ότι δε μου άρεσε δεν το 'κανα, που να μου 'βαζε ασφαλίτης το πιστόλι στον κρόταφο. Πράγματι, έκανα μια προσπάθεια το 1988, έγραφα αρκετά, αλλά μου βγήκαν ανόρεχτα, σαν σημειώσεις ήταν πάλι. Ε, μετά αδυνάτισαν κι αυτές, έγιναν φράσεις άσχετες. Τις παράτησα λοιπόν και τις φράσεις και ησύχασα. Δε μου ταίριαζε, βρε παιδάκι μου, να κάνω νεκρολογία του εαυτού μου. Άμα γράφεις την αυτοβιογραφία σου είναι σαν να λες, ότι ήταν να γίνει έγινε, ότι ήταν να κάνω το έκανα, και τώρα ψάχνω μια ωραία θέση στα θυμαράκια. Άσε που μου θύμιζε κάθε μέρα ότι δε θυμάμαι

πια τόσο καλά, όλο ξεχνάω πράγματα, εγώ που είχα μνήμη ξουράφι. Ξέρεις τι είναι να νιώθεις τις λέξεις να περνάνε αστραπή, σαν φίδια, και να γλιστράνε αμέσως έξω από το κεφάλι σου; Με έτσουζε αυτό, δεν μπορούσα να το καταπιώ. Να μου λείπει λοιπόν και η αυτοβιογραφία και τα καλά της. Άμα πεθάνω, είπα, ας με αναλάβουν άλλοι.

Πάντως ούτε και αυτούς τους περίφημους άλλους ήθελες να τους διευκολύνεις, πονηρή. Τα αρχεία σου, που τα κρατούσες, υποτίθεται, εσύ, ήταν σαν τα μαλλιά της τρελής. «Πλήρη ετερογενών τεκμηρίων», βλέπε από χαρτοπετσέτες, δακτυλόγραφα, αποκόμματα, χαρτάκια, μέχρι πακέτα τσιγάρων. Εν πλήρη συγχύσει το υλικό – αυτό μού είπε ο ανιψιός σου. Αντίθετα, ο συμβίος σου ο Πλάτωνας, που κρατούσε τα οικονομικά σας, έχει αφήσει ένα αρχείο λαμπικό!

Ο Πλάτων, παιδί μου, ήταν σχολαστικός, ουδεμία σχέση μ' εμένα. Εγώ ήμουνα της ζωής, σιγά μη σκεφτώ τι θα έκανε ο κάθε ένας μετά τον θάνατό μου. Άλλωστε ήρθε έναν χρόνο μετά που έκλεισα τα ογδόντα και η φιλενάδα μου η Σάσα η Τσακίρη και μ' έβαλε να της πω όλη μου τη ζωή σε μαγνητόφωνο. Τα είπα και ξένοιασα. Τα 'βγαλε η Σάσα βιβλίο. Τι άλλο θέλεις;

Θέλω περισσότερα. Θέλω να μου εξηγήσεις μερικά πράγματα, να καταλάβω. Να, ας πούμε, γιατί είχες αυτό το κόλλημα με τα ογδόντα; Το είχες κάνει ορόσημο γήρατος...

Μα ερχόντανε οι δημοσιογράφοι και με ρωτούσαν συνεχώς: «Πώς νιώθετε που περνάνε τα χρόνια;», «Φοβόσαστε τον θάνατο;» και άλλα τέτοια μακάβρια. Βεβαίως τους τάπωνα λέγοντας: «Εγώ δε σκοπεύω να γεράσω πριν τα ογδόντα». Τότε είχα μια ασφαλή απόσταση από τα ογδόντα, αλλά... κάποτε τα έφτασα. Άλλαξα λοιπόν το βιολί, γιατί εγώ δεν είχα κανέναν σκοπό να γεράσω γενικώς και μετά να πεθάνω. Άλλωστε μου το είχε ζητήσει γραπτώς κι ένα παιδάκι απ' την Κύπρο: «Κυρία Διδώ, σας παρακαλώ, μην πεθάνετε όπως οι άλλοι συγγραφείς». Αλλά, μεταξύ μας τώρα, στα γενέθλια των ογδόντα μου μπήκε η άτιμη η ιδέα ότι αυτό ήταν, γέρασα. Λέγε λέγε τόσο καιρό, είχε τρυπώσει μέσα μου, κατάλαβες; Άρχισαν και κάτι τιμητικές εκδηλώσεις για το σύνολο του έργου μου και ανατρίχιαζα από μέσα μου. Μην ακούς τα παινέματα, ζωντανή σε θάβουν οι σερσέμηδες, Διδώ, έλεγα, κράτα κόντρα. Και κράτησα, έκανα αντίσταση με νύχια και με δόντια, δεν παραδίδεται εύκολα η αφεντιά μου. Έλα μου όμως που επέστρεφαν οι μαύρες σκέψεις. Ξέρεις τι είναι να σου βάζει η ζωή ορίζοντα; Πολύ ζόρι, πολύ. Εγώ την πραγματικότητα την έγραφα στα παλιά μου τα παπούτσια, αλλά με χτύπησε πισώπλατα η ρουφιάννα. Γιατί σου λέει, αντικειμενικά, πόσο να πας; Ενενήντα; Εκατό; Πόσο;

Το ίδιο έπαθε κι ο πατέρας μου, να ξέρεις. Αυτός δεν είχε βάλει ορόσημο γήρατος τα ογδόντα, ήταν ακόμα πιο προχωρημένος. Κάθε γενιά γεννάει αργότερα από την προηγούμενη, το 'χεις προσέξει;

Καλέ, ναι, δίκιο έχεις. Βάλε δίπλα δίπλα φωτογραφία ενός σημερινού εικοσάρη και ενός εικοσάρη της δεκαετίας του '50 και θα νομίζεις ότι είναι ο πατέρας του!

Ο δικός μου ο πατέρας, που λες, είχε βάλει ορόσημο τα ενενήντα. Και πήγαινε τέλεια. Έφτασε τα ογδόντα τέσσερα χωρίς χοληστερίνες, πιέσεις, καρδιές, αρθριτικά. Υγιέστατος. Είχε το ποδήλατό του και βολτάριζε, πήγαινε τα σινεμά του, τα ουζερί με τους φίλους, μπάνια χειμώνα καλοκαίρι. Τζόβενο, σου λέω. Μέχρι που του 'τυχε στον δρόμο μια ηλίθια που οδηγούσε μιλώντας στο κινητό, τον χτύπησε πεζό και τον έστειλε στο νοσοκομείο με σπασμένα πόδια. Τότε τρύπωσε η πραγματικότητα μέσα του. Άκουγε και τους γιατρούς να του λένε: «Πώς πάμε, παππού;»· άκουγε: «Σ' αυτήν την ηλικία τα κατάγματα δύσκολα αποκαθίστανται»· έβλεπε κάτι κεφάλια να κουνιούνται και... πάρ' τον κάτω... υπέκυψε στον ρεαλισμό. Μας είπε: «Παιδιά, εγώ είχα μπροστά μου άλλα πέντ' έξι χρόνια πολύ καλά, αλλά δυστυχώς έγινε αυτό που δεν έπρεπε να γίνει. Τώρα λέω να πεθάνω. Γιατί εγώ να σέρνομαι με πατερίτσες κτλ. δεν πρόκειται».

Και πέθανε;

Ε, βέβαια. Αφού το ξέρεις. Η ζωή είναι μια ευχή. Άμα ευχηθείς να πεθάνεις, πεθαίνεις. Ένα βράδυ κοιμήθηκε και δεν ξύπνησε. Σημειωτέον, το πόδι του είχε γίνει καλά! Αλλά είχε σπάσει το μέσα του.

Άκου να σου πω. Αν είναι να συζητάμε για θανατικά, εγώ αποχωρώ. Για τη ζωή έχεις τίποτα να με ρωτήσεις; Να μου λείπουν οι σεβντάδες!

Το σπίτι που γεννήθηκα κι ας το πατούν οι ξένοι, στοιχειό είναι και με προσκαλεί ψυχή, και με προσμένει*

Ναι, ναι, ναι, μη μου φύγεις, σε παρακαλώ, μπαίνω αμέσως στη ζωή. Αρχίζω από την αρχή, από την αρχή της αρχής. Το σπίτι όπου γεννήθηκες ήταν ευλογημένο, αυτό το ξέρω. Τα 'χεις πει σε εφημερίδες, σε τηλεοράσεις, έτσι ξεκινάς και το πρώτο σου βιβλίο, Οι νεκροί περιμένουν. Βέβαια, Διδώ μου, τους άφησες πολύ να περιμένουν τους νεκρούς, άργησες πολύ να γράψεις.

Πάλι μου αλλάζεις το θέμα, βρε τζαναμπέτισσα; Τα γραψίματα θα τα πούμε μετά. Άσε με να γεννηθώ με την ησυχία μου πρώτα. Άσε με να ξαναπάω μια βολτίτσα στο πατρικό μου στο Αϊντίνι.

* Κωστής Παλαμάς, «Το σπίτι που γεννήθηκα».

Αν σε άκουγε κανείς, θα νόμιζε πως το Αϊδίνι ήταν ο παράδεισος επί της γης. Κήπο της Εδέμ το 'λεγες!

Μα ήταν! Μη φανταστείς κανένα χωριουδάκι. Μιλάμε για την πρωτεύουσα της μεγαλύτερης επαρχίας του νομού Σμύρνης, μόλις εκατό χιλιόμετρα μακριά της. Οι χριστιανοί ήμασταν δέκα χιλιάδες και είκοσι οι μουσουλμάνοι. Βάλε και κάμποσους Εβραίους και Αρμένηδες, μαζευόμασταν πολλοί. Και πλούτο να δουν τα μάτια σου. Η γη γεννούσε σαν κουνέλα σύκα, λάδια, σιτάρια, κριθάρια, ό,τι έβαζες κάρπιζε. Οι έμποροι πλούτιζαν, γιατί όλοι τα ζητούσαν σ' Ανατολή και Δύση τα προϊόντα τα δικά μας. Φόρτωναν τις γκαμήλες τα καραβάνια – δεν είχαμε φορτηγά τότε, γκαμήλες είχαμε. Τα μοσχοπουλούσαν, που λες, και μετά φέρνανε πίσω χαλιά, μεταξωτά υφάσματα, αρώματα. Αχ, τα αρώματα εκείνα δε συγκρίνονταν μ' αυτά που φοράτε εσείς. Περνούσαν μοσχοβολιστές οι περδικομάτες και γυρίζαν τα κεφάλια των αντρών. Και η ζωή ήταν ωραία, ωραιότατη. Γιατί τα είχαμε όλα σε αφθονία: βιβλιοθήκες, νοσοκομεία, παρθεναγωγεία, φιλολογικές λέσχες, γιορτές και ζουρ φιξ.

Ξέχασες τα εργοστάσια, και είσαι και κόρη εργοστασιάρχη!

Ε, όχι και εργοστασιάρχη! Φάμπρικες είχαμε τότε, βιοτεχνίες, ας πούμε, μικρές και μεγάλες. Όλες η μία δίπλα στην άλλη στις όχθες του ποταμού. Άλλη έφτιαχνε

υφάσματα, άλλη επεξεργαζόταν δέρματα, άλλη ύφαινε χαλιά. Ο πατέρας μου είχε σαπωνοποιία, έφτιαχνε φοβερά σαπούνια. Πήγαινε πολύ καλά, γέμιζαν λίρες τα κεμέρια του. Εγώ ήμουνα τρελή και παλαβή με τη μυρωδιά της φάμπρικας. Πώς μυρίζουν τα σεντόνια τα φρεσκοπλυμένα και τα αρωματισμένα; Έτσι μύριζε όλος ο τόπος γύρω απ' τις εγκαταστάσεις. Πού μ' έχανες, πού μ' έβρισκες, εκεί έτρεχα. Έκανα τσουλήθρα πάνω στις πλάκες του σαπουνιού, κρυβόμουνα πίσω από τις τάβλες για να δω τι ρίχνουν στα καζάνια. Τι να σου πω... Τέτοιος διάολος που ήμουνα, πώς δεν έπεσα μέσα σε κανένα καζάνι να γίνω κι εγώ σαπούνη, ιδέα δεν έχω...

Σίγουρα θα γινόσουν αρωματικό σαπούνη πολυτελείας πάντως.

Εννοείται, χρυσή μου. Αρωματισμένο με βουλγαρικό τριαντάφυλλο και μόσχο. Με φαντάζεσαι μπουγαδοσάπουνο εμένα;

Ήσασταν άλλες γυναίκες εσείς οι Σμυρνιές οι λεγόμενες. Εσύ το πρόλαβες το άρωμα ΕΣΘΗΡ; Διάβαζα τις προάλλες ότι το 'χε φτιάξει μια Σμυρνια, η Τριανταφυλλιά, με τη μάνα της. Φτιάχνανε αρώματα και κρέμες για την υψηλή αριστοκρατία αυτές. Το ΕΣΘΗΡ, λέει, ήταν παραγγελία ενός πλουσιοκόριτσου απ' την Πόλη. Όταν ήρθε πρόσφυγας στην

Αθήνα, η Τριανταφυλλιά έγινε μοδίστρα και αρωμάτιζε τα ρούχα που έραβε για τη Μελίνα, την Άννα-Μαρία τη βασίλισσα, την Κάλλας, με αυτό το άρωμα που το θεωρούσε την επιτομή του παλιού λουξ.

Κοίτα να δεις τώρα! Κρέμες έφτιαχνε και η μάνα μου στην κουζίνα. Μετά την καταστροφή βέβαια, όταν ξεπέσαμε και ψωμολυσσάξαμε. Πριν, τις φορούσε μόνο τις κρέμες, για να διατηρείται η επιδερμίδα της αλαβάστρινη σαν μικρού παιδιού. Να δεις απεριποίητη τη μάνα μου; Ποτέ των ποτών! Ήταν φτιασιδού και κούκλα ζωντανή, καμιά σχέση μ' εμένα. Να φανταστείς, όταν τη γνώρισε ο πατέρας μου στη Σμύρνη όπου είχε πάει για δουλειές, ξετρελάθηκε. «Τι ξωτικό πουλί μου έστειλε η τύχη» έλεγε.

Τον κακομοίρη τον Ευάγγελο τον ρίχνεις λίγο πάντως, το 'χω προσέξει αυτό. Σαν να τον λυπάσαι. Λίγο κοντός, λίγο μεγάλος, λίγος γενικώς έβγαινε, όταν τον ζύγιζες δίπλα στη μάνα σου. Είχες ένα κόλλημα, έναν έρωτα με τη Μαριάνθη, παραδέξου το.

Εγώ φταίω που ήταν κούκλα κι όποιον και να 'χε δίπλα της θα φαινόταν λειψός; Δεν τον ήθελε, να ξέρεις, με το ζόρι τον πήρε τον πατέρα μου. Τα κανόνισε ο αδερφός της σαν να 'ταν εμπορικό νταλαβέρι. «Πλούσιος ο γαμπρός, ανοιχτοχέρης, καλός άνθρωπος, τι άλλο θες, να ζήσετε και καλούς απογόνους». Η μάνα μου

τον πήρε μεν, αλλά όπως παίρνουμε το σιρόπι για τον βήχα. Δε μετάνιωσε όμως, να τη λέμε την αλήθεια. Ο πατέρας μου σαν μπιμπελό την είχε, στα όπα όπα. Πλήρη ελευθερία τής έδωσε να κάμει ό,τι τραβάει η ψυχή της, όταν την έφερε νύφη στο σπίτι του.

Και τι έκανε;

Οουουου, του 'δωσε και κατάλαβε. Πέταξε τα έπιπλα, άλλαξε στόφες και χαλιά, και γενικά του άλλαξε τα φώτα του σπιτιού! Κι όχι μια φορά. Κάθε τόσο βαριόταν κι έφερνε τα πάνω κάτω.

Και τον πατέρα σου τον βαριόταν, απ' ό,τι καταλαβαίνω...

Ε, κομμάτι... Βέβαια, για να λέμε και του στραβού το δίκιο, δεν προλάβαινε να τον βαρεθεί, γιατί δε μένανε και πολύ οι δυο τους. Στο σπίτι γινόταν συνεχώς του Κουτρούλη ο γάμος. Γιορτές, πανηγύρια, επέτειοι, με κάθε ευκαιρία κόσμος και κοσμάκης έτρωγε, έπινε και χόρευε εκεί μέσα. Ξόδευε αβέρτα τον παρά ο Ευάγγελος. Την καμάρωνε την τσακίστρα την κυρά του. Δεν πα να 'λεγε τα κουσέλια της η γειτονιά, αυτός πέρα βρέχει.

Κουσέλια τι είναι; Τα κουτσομπολιά;

Ναι, έτσι τα λέγαμε εμείς.

Τι έλεγε η γειτονιά δηλαδή; Κακό είναι να 'χεις ανοιχτό σπίτι και να καλείς κόσμο;

Ε... δεν το ξέρεις τώρα το κακό το μάτι; Σου λέει, σύζυγος και μικρομάνα, πού βρίσκει χρόνο ν' ασχολείται με τα φουστάνια και τα τζέρτζελα συνέχεια; Άρα έχει αλλού το μυαλό της. Η γυναίκα η σωστή πρέπει να είναι σοβαρή και περιορισμένη. Ξέρεις τι τους διαόλιζε περισσότερο; Το φιλολογικό ζουρ φιξ. Η μάνα μου καλούσε κάθε Σάββατο όλη τη μορφωμένη νεολαία της περιοχής, τους σπουδαγμένους στις Ευρώπας, τους ωραίους, τους μοντέρνους, τους κοσμοπολίτες. Συζητούσαν ώρες όλα τα καυτά θέματα της εποχής: από τον σοσιαλισμό και τον δημοτικισμό μέχρι τον ελεύθερο έρωτα!!! Πολύ προχωρημένα πράγματα για την εποχή.

Όστε αποκεί λοιπόν πήρες τις επαναστατικές απόψεις περί ελεύθερου έρωτα, Διδώ μου· κληρονομικό χάρισμα, που λένε...

Άσε με εμένα τώρα, προτρέχεις πάλι. Εγώ τότε ήμουν παιδάκι έξι εφτά χρονών, δε χαμπάριαζα ακόμα από έρωτα. Έβλεπα όμως, δεν ήμουν α ντουγάني, έκοβε το μάτι μου...

Οπ! Σ' έπιασα τώρα! Λοιπόν, γράφεις το Οι νεκροί περιμένουν, όπου έχεις στριμώξει όλες τις παιδικές σου αναμνήσεις...

Μη φανταστείς πως είναι 100% αλήθεια όλα όσα γράφω. Η φαντασία με την πραγματικότητα πάντα ήταν ένα μέσα στο κεφάλι μου. Οπότε...

Δε σε πιστεύω. Το πιστοποιεί και η φίλη σου η Σάσα. Πας και θολώνεις τα νερά όταν μπαίνουν πολύ προσωπικά θέματα, για να μη θιγούν ζώντες που δεν είχαν την ελευθερία τη δικιά σου. Πάνε οι ζώντες όμως, Διδώ, όλοι μαζί σου είναι στις αιωνίους μονάς. Οπότε ας το παραδεχτούμε: εσύ, καλή μου, πάντα τα γεγονότα έγγραφες – τι φαντασία μού λες τώρα; Λοιπόν, μπαίνω στο ψητό. Σ' αυτά τα διαβόητα ζουρφιξ, όλοι τη φλερτάρανε και με όλους φλέρταρε η μαμά, ώσπου εμφανίστηκε κάποτε νεαρός γοητευτικός γιατρός εκ Παρισίων. Ομορφάντρα τον ανεβάζεις, ομορφάντρα τον κατεβάζεις, και συμπεραίνω ότι η μάνα σου είχε δαγκώσει γερά τη λαμαρίνα με τον νεαρό. Το λες κι εσύ η ίδια ότι φοβόσουν μη σας εγκαταλείψει για να παντρευτεί αυτόν.

Καλέ, απ' το κεφάλι μου τα 'βγαζα... Έφτιαχνα φαντασίες εγώ συνέχεια...

Μη με διακόπτεις τώρα που πήρα φόρα. Ολοκληρώνω. Επειδή η Μαριάνθη ένιωθε ότι δεν ήταν η δική της η μόρφωση στο επίπεδο της παρέας και κυρίως του γιατρού της, ζήτησε από τον άντρα της να της πάρει δασκάλους στο σπίτι. Ο μεσιέ Φρανσουά της έκανε γαλλικά και ζωγραφική, ο Ιταλός

τής μάθαινε κιθάρα και ο ποιητής κύριος Ιππόλυτος της έκανε εισαγωγή στην ποίηση και τη λογοτεχνία. Πλήρως αδιαμαρτύρητα ο Ευάγγελος, για να λάμψει η γυναίκα του στα σαλόνια. Αυτός δεν ήταν σύζυγος, ήταν λαχείο!

Α, εκεί θες να καταλήξεις; Ε, βέβαια ήταν λαχείο. Και όχι μόνο αυτός. Και η μάνα του χαιρόταν που η νύφη της ήταν τόσο μοντέρνα, κοινωνική, που μιλούσε ακομπλεξάριστα για τον έρωτα, τη θρησκοληψία και τα λοιπά. «Ζωή να 'χεις, κοπέλα μου» έλεγε «κι εγώ τέτοια ήμουν στα νιάτα μου. Νόστιμη και καλοβαλμένη. Τη βαριόμουνα τη χαρεμιστική τη ζωή που κάναν τότε οι γυναίκες». Όπως καταλαβαίνεις, στον καιρό της σουρτούκευε κι αυτή το κατά δύναμιν!

Αμ πες το μου ντε, να καταλάβω. Γι' αυτό ο Ευάγγελος ήταν τόσο ανεκτικός. Αυτό είχε μάθει απ' τη μάνα του, αυτό έκανε κι εκείνος. Και μετά πήρες σειρά εσύ και το κορύφωσες το θέμα. Δεν έμεινε ταμπού να μην το σπάσεις! Λοιπόν, σε επαναφέρω· άσε τη γειτονιά και τις φαρμακόγλωσσες. Εσείς τα παιδιά πώς το βλέπατε αυτό το θέμα; Τι μάνα ήταν η μάνα σας;